

КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; СУДОВА ЕКСПЕРТИЗА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

І. І. Когутич

*доктор юридичних наук,
професор кафедри кримінального процесу та криміналістики
Львівського національного університету
імені Івана Франка*

УДК 343.985

ПРО ОКРЕМІ СКЛАДОВІ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ТАКТИКИ

Проаналізовано положення про сутність, систему та структуру окремих складових криміналістичної тактики. Обґрунтовано тезу про доцільність розгляду в системі криміналістичної тактики, крім слідчої та судової, ще й пошуково-розшукову тактику і тактику злочинної діяльності (кримінальну тактику).

Ключові слова: криміналістична тактика, пошуково-розшукова тактика, тактика злочинної діяльності.

Що ж таке криміналістична тактика взагалі? Що є її предметом, яка її система, структура складових тощо?

Серед науковців, які досліджували ті чи інші аспекти криміналістичної тактики, першочергово необхідно назвати Р. С. Белкіна, Л. Ю. Ароцкера, О. Я. Баєва, В. П. Бахіна, І. Є. Биховського, Л. В. Вініцького, О. М. Васильєва, А. І. Вінберга, Ф. В. Глазиріна, Л. Я. Драпкіна, А. В. Дулова, В. А. Журавля, О. О. Закатова, Г. О. Зоріна, Л. М. Карнеєву, В. П. Колмакова, В. І. Комісарова, В. Є. Коновалову, О. М. Ларіна, В. К. Лисиченка, С. П. Мітрічева, О. І. Михайлова, В. О. Образцова, В. І. Попова, М. І. Порубова, О. Р. Ратінова, С. Я. Розенбліта, О. Б. Соловійова, М. О. Селіванова, П. І. Тарасова-Родіонова, О. Г. Філіпова, П. П. Цветкова, Є. Є. Центрова, Б. М. Шавера, В. Ю. Шепітька, В. І. Шіканова, І. М. Якімова, Н. А. Якубович і багато інших. Їхніми зусиллями розроблено такі окремі криміналістичні теорії, як вчення про криміналістичну версію, про планування розслідування, вчення про тактичні прийоми, їхню систематику, про слідчу ситуацію і тактичну комбінацію (операцію), про тактичне рішення, криміналістичне прогнозування тощо, детально досліджено тактику слідчих дій, шляхи використання під час розслідування злочинів спеціальних знань, форми взаємодії слідчого з органами дізнання й ін.

Цілком слушно вважати, що криміналістична тактика — це не просто третій (після загальної теорії і криміналістичної техніки), а сполучний елемент усієї системи вітчизняної криміналістики.

© Когутич І. І., 2012

Не вдаючись до детального аналізу багаточисельних варіантів визначення поняття “криміналістична тактика”, зазначимо: більшість науковців погоджується, що криміналістична тактика — це система наукових положень і розроблених на їхній основі рекомендацій щодо організації та планування досудового і судового слідства, визначення оптимальної лінії поведінки осіб, які здійснюють судове дослідження, і прийомів виконання окремих процесуальних дій для збирання й дослідження доказів, на встановлення причин та умов, що сприяли вчиненню й прихованню злочинів.

У літературі, поряд із поняттям “криміналістична тактика”, інколи трапляється назва “слідча тактика”. Найменування “криміналістична” відображає джерело походження, джерела формування, а назва “слідча” — призначення її положень, основну сферу використання. За різністю назв ховається питання про суттєві особливості у предметі та змісті тактики, що це є важливою обставиною в розумінні сутності криміналістичної тактики, її системи.

З іншого боку, термін “слідча тактика” за змістом значно вужчий, ніж термін “криміналістична тактика”. Використання положень слідчої тактики повинно бути обмежене рамками досудового розслідування, вони розраховані, передусім, для слідчого. Однак тактика як форма практичної діяльності, як вже було зазначено, використовується й іншими учасниками криміналістичної діяльності — оперативними співробітниками, прокурором, судом, тактичні рекомендації щодо яких також повинні розроблятися криміналістикою. Ці завдання повинні вирішуватись у відповідному розділі криміналістики, що охоплює всі питання тактичного забезпечення різних суб’єктів криміналістичної діяльності, а тому в узагальненому варіанті він повинен називатись криміналістичною тактикою.

Що ж до системи криміналістичної тактики, то для початку можна вважати, що в ній виправдано виокремлення загальної й особливої частини. Загальна частина містить загальні положення (предмет, зміст) тактики, що, як вважають вони, повинні однаково належати як слідчій, так і судовій тактиці. Особлива ж частина криміналістичної тактики розробляє конкретні тактичні прийоми і методи виконання конкретних слідчих і судових дій.

У контексті аналізу особливої частини криміналістичної тактики, необхідно зазначити, що деякі автори не виправдано розширюють межі тактики, вважаючи, що вона містить тактичні рекомендації щодо прийомів виконання не тільки слідчих і судово-слідчих дій, але й оперативно-розшукових заходів, і що об’єктом дослідження криміналістичної тактики стає не тільки діяльність слідчого, прокурора, судді, захисника “... щодо застосування технічних засобів, тактичних прийомів і методик отримання, дослідження і використання інформації з метою встановлення істини, але й експерта, працівника оперативного підрозділу та інших осіб, які беруть участь у кримінальному судочинстві” [1, с. 34; 2, с. 8].

З одного боку, можна було б погодитись з позицією про доцільність включення оперативно-розшукової тактики в систему особливої частини криміналістичної тактики. Це впливає з того, що “... в основу розробки всіх рекомендацій, як криміналістичних, так і оперативно-розшукових, повинен братись постулат про те, що діяльність із виявлення, розкриття та розслідування злочинів — єдина і неподільна ... Діяльність щодо викриття злочинця — єдина і неподільна. Здійснювати цю діяльність повинен, на нашу думку, працівник, який має право використовувати як методи оперативно-розшукової тактики, так і провадити окремі слідчі дії ... А для цього виправдано вивчати тактику виявлення, розкриття і розслідування злочинів в одному спеціалізованому курсі все ж у межах криміналістики. І, як наслідок, наші випускники, вивчивши цю дисципліну, вже не будуть змушені перевчатись на практичній роботі, однаково успішно використовуючи гласні і негласні шляхи боротьби зі злочинністю.

Однак це питання бажаного майбутнього (можливо, й не такого вже далекого, враховуючи новий КПК України, проект якого у першому читанні вже прийнято Верховною Радою України), а поки з реалізацією цієї тези доведеться почекати.

Сьогодні оперативно-розшукова робота відбувається за умов іншого правового режиму та інших особливих способів і засобів, аніж процесуальна діяльність слідчого. Порядок провадження оперативно-розшукових заходів не регламентовано кримінально-процесуальним законом, у ньому лише згадують про них. Здійснення оперативно-розшукових дій урегульовано Законами України “Про оперативно-розшукову діяльність”, “Про організаційно-правові основи боротьби з організованою злочинністю” і багаточисельними відомчими нормативними актами відомств, що мають у своєму складі оперативні служби. Всі слідчі дії — процесуальні, проте не всі процесуальні дії є слідчими. Розшукові дії можуть мати на меті виявлення доказів, однак жодна оперативно-розшукова дія — все одно не слідча дія. Слідчий, який проводить розслідування, не може виконувати оперативно-розшукові дії, а доручає їх органу дізнання. Він не зможе давати вказівки щодо порядку виконання цих дій. Законодавець унаслідок специфіки оперативно-розшукових заходів, обумовленої їхнім характером, джерелами і способами одержання інформації, чітко вирішує питання і розмежовує компетенцію слідчого й органу дізнання. Саме на цей орган і покладено обов’язок виконання оперативно-розшукових заходів. Виокремлюючи саме цю специфіку, Р. С. Белкін робить висновок, що вивчення тактики оперативно-розшукової діяльності перебуває далеко за межами науки криміналістики і становить предмет самостійної наукової дисципліни — теорії оперативно-розшукової діяльності [3, с. 18].

Тактичний характер набуває використання слідчим не самих оперативно-розшукових дій, а лише відомостей, отриманих у такий спосіб (тобто орган дізнання застосував спеціальні засоби, виконуючи за завданням слідчого ці дії). Отож предметом вивчення криміналістичної тактики є не безпосередньо оперативно-розшукова діяльність, яка слугує предметом дослідження спеціальної дисципліни, а раціональне та ефективне поєднання оперативно-розшукових і слідчих дій, тобто організація взаємодії слідчого і працівників відповідних органів дізнання під час розслідування і попередження злочинів. Пошук і розшук здійснюють не лише оперативно-розшукові органи, а й слідчий. Згадаймо хоча б вимогу у КПК, що перед оголошенням розшуку обвинуваченого, організацію і проведення якого буде доручено оперативним підрозділам відповідних правоохоронних органів, слідчий зобов’язаний вжити усіх заходів, виконати всі дії щодо встановлення місця перебування зниклого обвинуваченого, — а це, власне, і є пошуково-розшуковими заходами слідчого у рамках реалізації ним розшукової функції.

У контексті вищенаведеного виправдано вести мову винятково про тактику пошуково-розшукових заходів, тобто про наукові напрацювання — рекомендації щодо реалізації органами досудового слідства самостійно або у взаємодії з оперативно-розшуковими підрозділами пошуково-розшукової функції.

Пошукова діяльність слідчого — це комплекс процесуальних і непроцесуальних засобів, які слідчий реалізує під час розслідування злочинів з метою забезпечення доказів та пізнання тих обставин, що мають значення для правильного вирішення кримінальної справи.

Щодо процесу доказування пошукова діяльність, на противагу розшуковій, менш вибіркова і не завжди здійснюється у процесуальній формі, а розшукова — це передбачає.

Пошуково-розшукова слідча діяльність передбачена кримінально-процесуальним законодавством і залежно від реалізованих засобів здійснюється:

- а) у кримінальних справах, щодо яких здійснюють досудове розслідування, але ще не складено постанови про притягнення особи як обвинуваченого;
- б) у кримінальних справах, у яких здійснюють досудове розслідування і вже складено постанову про притягнення особи як обвинуваченого, обрано щодо неї запобіжний захід;
- в) у кримінальних справах, у яких складено постанову про притягнення особи як обвинуваченого, обрано запобіжний захід, а досудове розслідування зупинено

(ст. 207 КПК України).

У кримінально-процесуальному законодавстві є група норм (ст.ст. 114, 137, 138, 207, 209 КПК України та ін.), які безпосередньо регламентують розшукову діяльність слідчого.

Серед головних засобів, власне, слідчо-пошукової діяльності виправдано розглядати такі дії: переслідування злочинця по “гарячих слідах”; обслідування (прочісування) місцевості; поквартирні (подвірні, будинкові) обходи; опитування свідків-очевидців; загороджувальні заходи; перевірка місць можливого збуту чи переховування викраденого; звернення до криміналістичних обліків; розмови (консультації) зі спеціалістами; інформування громадськості з допомогою друкованих засобів, радіо і телебачення; вивчення архівних кримінальних справ; створення достовірних моделей розшукуваних осіб, трупів та їхніх частин, підготовка та розсилання розшукових орієнтувань; створення умов, які спонукали б розшукувану особу звертатись до певних установ (пошта, телеграф, ощадбанк та ін.), за якими організовано спостереження; залучення громадськості до участі в пошуково-розшукових заходах тощо.

Головними засобами безпосередньо слідчо-розшукової діяльності є процесуальні (одержання пояснень; витребування необхідних матеріалів, скерування розшукових доручень та вказівок органам дізнання (ч. 3 ст. 114 КПК України) та слідчі дії (передусім, ті з них, які мають розшукову спрямованість: огляд, допит, обшук, накладення арешту та виїмка поштово-телеграфної кореспонденції, зняття інформації з каналів зв'язку, затримання розшукуваної особи тощо).

Безумовно, застосування слідчим у ході провадження у кримінальних справах пошукових та розшукових дій також вимагає тактичного забезпечення, основи якого також є комплексною складовою криміналістичної тактики.

Розгляд питання про складові криміналістичної тактики був би, як видається, неповним без короткого аналізу ще однієї думки щодо цього.

Сучасна злочинність вирізняється комплексом нових рис і ознак, зокрема зростанням професіоналізму та організованості, розширенням форм і методів здійснення протидії виявленню і розслідуванню злочинів, формуванням і вдосконаленням тактики діяльності злочинців.

Тактика злочинців виявляється у ході готування і вчинення злочинів, а також у процесі їхнього розслідування. Тактичний аспект готування і вчинення злочинів проявляється в обраних злочинцем (злочинцями) способах вчинення та приховування злочині.

Тактика злочинної діяльності в механізмі злочину слугує головною ланкою в ланцюзі взаємопов'язаних і взаємообумовлених діянь учасників суспільно-небезпечної події, як тих, що їй передували, так і тих, що стали її наслідком, тобто безпосередньо пов'язані з її підготовкою, вчиненням і приховуванням слідів.

Криміналістику, на нашу думку, повинні цікавити джерела зародження протиправних замислів, дії з підготовки злочину і засобів вчинення злочину, а також те, як злочинець вивчав майбутню жертву, властивості предмета посягання тощо. Під час розслідування злочинів важливо встановити, як підшуковувались знаряддя злочину і співучасники, як передбачалось знищувати сліди злочинної події та приховування викраденого майна і т.ін.

У злочинців у процесі злочинної діяльності виробляються своєрідні вміння і навички, звички та схильності, тобто “злочинний почерк”. Схильність до вчинення злочинів певним способом є передумовою кримінальної професіоналізації. Отож знання специфіки способів професіоналізації злочинної діяльності — ключ до встановлення винних.

У свою чергу, під час розслідування злочинів тактичні хитрощі злочинців спрямовані на встановлення рівня поінформованості слідчого; отримання інформації від слідчого про обставини, що їх цікавлять; відволікання слідчого від вирішення запланованих ним завдань; провокування слідчого, щоб вивести його з рівноваги,

ухилитися від його наполегливих атак; дискредитацію зібраних доказів тощо. Тому для того, щоб тактично грамотно вести розслідування, необхідно знати тактику дій злочинців і володіти арсеналом достатніх засобів виявлення і нейтралізації їх тактичних хитрощів тощо. У всіх випадках злочинної поведінки, крім технологічного рівня (детального поведінкового акту), має місце і певний тактичний рівень (не лише способи і прийоми самої поведінки, але й різноманітні поведінкові виверти та хитрощі, що мають на меті дезорієнтувати слідство).

Намагання злочинців та їх посібників уникнути кримінальної відповідальності, завадити встановленню істини породило своєрідну “тактику” окремих категорій злочинців, яка, з одного боку, складається із багатого досвіду вчинення злочинів, а з іншого, включає у себе великий набір пасивних і активних методів, прийомів, способів і засобів протидії у встановленні істини. Значною мірою як відповідь на цю “тактику” виникла і почала розвиватись, власне, тактика слідчої діяльності.

“Видається, що настав час констатувати факт існування тактики злочинної діяльності (чи кримінальної тактики як сукупності знань про типові способи вчинення та приховування злочинів, форми поведінки злочинця, його психологічний портрет, особливості протидії зацікавлених осіб, створення інсценувань і фальсифікацій) та потреби предметного вивчення цього явища.... Вивчення тактики дій злочинців є не “науковим пошуком”, а конкретною практичною необхідністю. Тому криміналістична тактика (як частина науки криміналістики) повинна виокремлювати самостійний підрозділ — “Тактика злочинної діяльності” [4, с. 25; 5, с. 20; 6, с. 83; 7, с. 34; 8, с. 25, 27–40].

Особливості кримінальної тактики, як перспективно повноцінної складової криміналістичної тактики, необхідно враховувати судово-слідчим працівникам під час провадження процесуальних дій, виявлення слідів злочину тощо.

Саме тому тенденції розвитку криміналістичної тактики потребують обов’язкового розширення меж її дослідження, оскільки традиційна її система та структура складових не відповідає сучасному рівню розвитку криміналістики.

З огляду на викладене, система криміналістичної тактики структурно налічує дві самостійні частини: загальні положення криміналістичної тактики; особлива частина криміналістичної тактики. Другу частину доцільно розглядати як складову, утворену чотирма підрозділами (підгалузями):

- 1) слідча тактика;
- 2) пошуково-розшукова тактика;
- 3) тактика злочинної діяльності (кримінальна тактика);
- 4) тактика розгляду кримінальних справ у суді.

Список використаних джерел

1. Варфоломеева, Т. В. Криминалистика и профессиональная деятельность защитника [Текст] / Т. В. Варфоломеева. — К. : Выща школа, 1987. — 150 с.
2. Коновалова, В. Е. Криминалистическая тактика: теории и тенденции [Текст] / В. Е. Коновалова, В. Ю. Шепитько. — Х. : Грифон, 1997. — 255 с.
3. Белкин, Р. С. Курс советской криминалистики [Текст] / Р. С. Белкин. — М. : Академия МВД СССР, 1977. — Т. 1: Общая теория советской криминалистики. — 408 с.
4. Бахин, В. П. Тактика преступной деятельности [Текст] / В. П. Бахин, В. А. Дзоз, Н. С. Карпов // Закон и жизнь. — Кишинев, 1999. — № 12. — С. 24–25.
5. Бахин, В. П. Преступная деятельность как объект криминалистического изучения [Текст] : лекция / В. П. Бахин, Н. С. Карпов. — К. : Изд-во КНУ, 1999. — 21 с.
6. Карпов, Н. С. Криміналістичні засади вивчення злочинної діяльності [Текст] : [монограф.] / Н. С. Карпов. — К. : КНУВС, 2007. — 522 с.
7. Сакало, В. О. Тактика злочинної діяльності [Текст] : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09 / Сакало Віра Олександрівна ; Національна академія внутрішніх справ України. — К., 2002. — 189 арк.

8. *Образцов, В. А.* Криминалистика: парные категории [Текст] / В. А. Образцов. — М. : Юрлитинформ, 2007. — 296 с.

Надійшла до редакції 16.02.2012

Когутич И. И. Про отдельные составные части криминалистической тактики

Рассмотрен вопрос о сущности, системе и структуре отдельных составных частей криминалистической тактики. Обосновано тезис о целесообразности рассмотрения в системе криминалистической тактики, кроме следственной и судебной, также поисково-розыскную тактику и тактику преступной деятельности (уголовная тактика).

Ключевые слова: криминалистическая тактика, поисково-розыскная тактика, тактика преступной деятельности.

Kohutych, I. I. On Separate Components of Criminalistic Tactic

The author analyses position concerning essence, system and structure of separate components of criminalistic tactic. Thesis about reason of considering in the system of criminalistic tactic, apart from investigative and court tactics, search-investigative tactic and tactic of criminal activity (criminal tactic) is grounded.

Key words: criminalistic tactic, search-investigative tactic, tactic of criminal activity.

